

ROZVOJ KOMUNIKAČNÍCH DOVEDNOSTÍ V LITERÁRNÍ VÝCHOVĚ

Jarmila SULOVSÁ

Anotace

Příspěvek je zaměřen na nástin metod a postupů vhodných pro vyučování literární výchovy, v němž budou rozvíjeny komunikační dovednosti žáků.

Klíčová slova: komunikační dovednosti, metody a formy práce, literární výchova, další vzdělávání učitelů

DEVELOPMENT OF COMMUNICATION COMPETENCIES IN LITERARY EDUCATION

Abstract

The contribution overviews methods and procedures suitable for teaching literary education, which develop communication skills of the pupils.

Key words: communication skills, methods and forms of work, literary education, further education of teachers

Úvod

Fakt, že se koná tato konference, potvrzuje, že učitelská veřejnost nebere požadavky RVP ZV na lehkou váhu, ale že většina pedagogů vnímá potřebu změnit vyučování zaměřené na samoučelné memorování pouček na praktické použití jazykového materiálu, jehož se týkají. „Je třeba se odvrátit od „staré školy“ zaměřené jednak na nesmyslné zacházení se žáky jako s budoucími specialisty na daný obor, jednak na abstraktní (a absurdní) upřednostňování pravidel a norem... posun od klasického (teoretického, abstraktního, intelektualistického, akademicky pojatého) vzdělávání k rozvíjení funkčně pojaté gramotnosti; od psaného projevu (pravopis) k mluvenému (interaktivní komunikace; od spisovnosti (samoučelní „správnosti“) ke kultivovanosti (klíčová slova: diferenciacce, rozmanitost, vynalézavost výpovědí)..., od pravidel k jejich aplikaci, tedy od mluvení k pravidlům.¹

Metody a postupy

Žáci mnohdy ovládají svoji mateřštinu v psané podobě, ale s mluveným slovem mají potíže. Tento způsob výuky poskytuje žákům množství informací, v nichž se mnozí z nich nedokážou zorientovat a následně jich využít i v praktickém životě. Učitelé se shodují v tom, že jejich žáci mají velmi omezenou slovní zásobu, nejsou schopni volit vhodné jazykové prostředky přiměřené situaci, v níž hovoří, ale zejména nejsou dostatečně připraveni na každodenní komunikaci. Jestliže si všichni tuto skutečnost uvědomují, je třeba se zaměřit na to, jak ji změnit.

Chceme-li rozvíjet komunikační dovednosti, nestačí nastudovat materiály o tom, jak to dělají v zahraničních školách. Je třeba se pokusit implantovat metody a postupy osvědčené v zahraničí i do našich škol. S tím nezbytně souvisí změna postojů učitelů k výuce. Inovativní metody často vyžadují od učitelů více času na přípravu a výsledek jejich snažení není vždy patrný na první pohled. Ne každý učitel je ochoten pro své žáky připravovat didaktické hry, jejichž pomocí může zajímavě motivovat k osvojování učiva, učivo procvičovat a kontrolovat míru jeho osvojení žáky. Spokojí-li se s postupy, které již léta používá, žáci dojdou k cíli – naučí se poučky, napíší diktát nebo slohovou práci, avšak nevznikne u nich potřeba chtít samostatně získávat další informace o daném tématu, přečíst si kvalitní

¹ Bína, 2007, s. 7, 12

knihu, aniž by mu byla zadána jako povinná četba, ale zejména nebudou mít potřebu hovořit s učitelem nebo spolužáky o probíraném učivu, o literární ukázce, kterou si právě přečetli, ani o dalších tématech, kterými se zabývají mimo školu. Většina učitelů to od nich ani nevyžaduje a to je třeba změnit. Je žádoucí, aby úkoly, které mají žáci plnit ve škole i doma, byly koncipovány se zřetelem na reálný život žáků tak, aby si mohli uvědomit, jak mohou konkrétní učivo pro sebe využít v praxi.

Je třeba hledat cesty, jak je možno rozvíjet komunikační kompetenci také v literární výchově. V první řadě je žádoucí, aby byli žáci od samého počátku zainteresováni např. vhodnou motivací. Napomohou interdisciplinární vztahy naplněné různými způsoby:

- poslechem hudební nahrávky, která navodí atmosféru k četbě
- pozorováním obrazu, fotografie, artefaktu, popř. předmětu, jenž má souvislost s četbou dané ukázky,
- připomenutím učiva z jiných předmětů, které má souvislost s literární ukázkou
- didaktickou hrou, křížovkou, zábavným testem, doplňovačkou, skládačkou atd.
- řízeným rozhovorem, jímž se učitel pokusí zjistit, co žáci o tématu již znají
- sledováním sekvence z filmové adaptace knihy, z níž si žáci přečtou úryvek
- předvedením prezentace, kterou si připravili žáci na základě předchozího zadání atd.

Vlastní práce v hodině by se měla vyznačovat interaktivitou a spoluprací žáků mezi sebou i s učitelem. Učitel by měl víc zapojit žáky, nechat je hledat, ptát se, objevovat, analyzovat, interpretovat, porovnávat, vyvozovat a být jim spíše pomocníkem a rádčem než tím, kdo je pouze poučuje. Literární výchova je vhodným polem pro seznamování se s životem lidí i zvířat v současné době i v minulosti, v naší zemi i v cizině. Umožní rozšířit obzory v souvislosti s jinými kulturami, zvyklostmi různých etnik, náboženství, popř. s tématy, která bývala dříve pro školu tabu – nemoc, handicap, drogová závislost, smrt aj. Pozornost by měla být věnována i problematice, která je pro žáky důležitá – vztahy v rodině, ve škole, šikana, záliby, sport aj. Tomu poslouží vhodný výběr doplňujících ukázek z literatury pro děti a mládež, jichž může učitel využít ve výuce. Poslední průzkum PISA ukázal, že lepší úroveň čtenářské gramotnosti měli žáci v zemích, kde byla ve škole zvýšenou mírou věnována pozornost právě četbě knih pro děti.

Učitel by se měl také zaměřit na inovativní metody, jejichž pomocí ztraktivní žákům osvojování učiva. Mnohem víc se věnovat práci s textem, než tomu bylo v minulosti. Interpretace literárního díla by neměla být formální, ale měla by vycházet z moderních poznatků didaktiky. Významné místo zde zaujímá rozvoj čtenářských dovedností a podpora čtenářské gramotnosti. Pěstován by měl být i kladný vztah k poezii se zaměřením na zvukovou stránku jazyka, správnou výslovnost a kultivovanou recitaci. S tím souvisí i prvky dramatické výchovy, které by měly být (alespoň občas) zařazeny do výuky literární výchovy. Podobně jako při motivaci, i v této fázi vyučovací hodiny je možno pracovat s filmovou adaptací literárního díla a nechat žáky analyzovat strukturu literárního a filmového díla a provést jejich komparaci. V této fázi vyučovací hodiny by měli být aktivní především žáci. Diskutovat ve dvojicích, skupinách a následně argumentovat před celou třídou. Forma kooperativního učení je v tomto směru přínosem, protože žákům umožní vyjádřit vlastní postřehy a myšlenky, porovnat je s ostatními a vzájemně se od spolužáků něco dovědět a naučit. Získají tak i zpětnou vazbu, zda zaujali stejná stanoviska ke sdělením v textu, popř. čím se jejich názory liší. Touto strategií se mohou mnohé naučit i žáci, kteří nepatří k premiantům, protože jim nadaní žáci mohou pomoci slovní zásobou přiměřené jejich věku představit své poznatky z práce s textem.

Při práci s literárním textem by se neměl učitel omezit jen na převyprávění obsahu a zápis významných dat o spisovateli. Měl by umožnit žákům do textu hlouběji proniknout. Důležité je čtení s porozuměním. Učitel si může míru žákova pochopení textu ověřit v následné diskusi o textu, v níž porovnají vlastní zážitky a názory. Měli by být schopni identifikovat hlavní myšlenky v textu, vysvětlit, zda se ztotožňují s chováním hrdiny a proč. Mohou si navzájem klást další otázky, jejichž pomocí lépe porozumí textu. Tyto aktivity jsou vhodné nejen pro práci s textem, ale významně obohatí slovní zásobu zejména žákům, kteří nevyrostají v podnětném prostředí. Následovat může produkční činnost, při níž žáci mohou zúročit získané poznatky k vlastní tvorbě.

K rozvoji komunikačních dovedností jsou vhodné metody, které u nás postupně nacházejí příznivce. Srovnej²

Metoda E-U-R

Evokace - formou brainstormingu se žáci připraví na téma

Uvědomění si významu – setkávají se s novými informacemi z nejrůznějších zdrojů (texty, obrazy, audionahrávky, exkurze), řízené čtení, dvojité deník I.N.S.E.R.T.

Reflexe – ujasní si, co se naučili. Spojí si poznatky s tím, co už dříve znali. Vhodná je forma diskuse.

Další metody a postupy:

Klíčové pojmy – učitel vybere 5 klíčových pojmů, napíše je na tabuli. Dvojice žáků promyslí, jak spolu mohou pojmy souviset v textu, který teprve budou číst. Během četby textu sledují, zda se jejich závěry potvrdily.

Myšlenková mapa - pomocí grafického znázornění si žáci ujasňují, co o tématu vědí, hledají vztahy mezi poznatky a otázkami.

Párové čtení – každá skupina dostane část textu. Všichni si ji potichu přečtou. Poté ji jeden žák reprodukuje své skupině. Ostatní kontrolují správnost obsahu. V další fázi se reprodukuje text od začátku, každá skupina svou část. Následně se doplňují věty, které jsou předem napsány na tabuli:

Během čtení a reprodukování textu ve skupině jsem...

Proto...

Pro skupinovou prezentaci jsme...

Atmosféru během výstupů jednotlivých skupin vnímám ...

Tento postup...

Práce s textovým materiálem – čtení s porozuměním. Žák se soustředí na obsah textu, dokáže rozložit jeho komponenty, vyčlení hlavní témata od dílčích, podružných témat, chápe jejich vzájemné vztahy. Jde o rozvoj metakognitivních strategií žáků.

Překlady a převody - představit si situaci, scénu, událost a dál s ní pracovat.

Skládkové čtení – každá skupina zpracuje zadané téma. Potom ho prezentuje celé třídě. Každá skupina se naučí něco, co po doplnění poznatků z materiálů, které nastudovaly ostatní skupiny, vytvoří komplexní celek poznání ústředního tématu.

Třířázový rozhovor – žáci se ptají jeden druhého, co si myslí o daném tématu.

A – ptá se B- odpovídá C- pozoruje rozhovor, zapisuje si. Po cca 2 minutách se vystřídají.

Na závěr jeden žák prezentuje poznatky za celou skupinu.

Musí mluvit konkrétně, který nápad se jim líbil, co je samotné nenapadlo, co je překvapilo. Otázky:

Nerozumím...

Rád bych se dověděl...

Mohl bys mi vysvětlit...

Proč...

Ukončení příběhu – po přečtení příběhu, jenž nemá konec, se snaží dotvořit jeho závěr. Vnímají téma, strukturu textu, jeho vývoj, jazykové prostředky a vytvářejí hypotézy, jak může být příběh zakončen. V závěru text dotvoří.

Venův diagram – ujasňovat si klíčové pojmy. Žáci si načrtnou 2 kružnice, které mají průnik. Do jedné zapíší všechny pojmy podporující tezi, do druhé důvody oponující tezi. Do průniku pojmy, které mohou být využity oběma stranami.

Znalost, paměť, doslovnost - zjišťují se faktické informace, s nimiž se následně pracuje.

Ve vyučování je vhodné usměrňovat žáky tak, aby pochopili spojitost mezi myšlenkami v textu a dokázali je interpretovat. Při analýze textu by měli umět posoudit, zda je událost dostatečně vysvětlena a zda jsou problémy adekvátně řešeny. V aplikační fázi se mohou zaměřit na odhalování nejasností v textu a poznatky zobecnit. Neměla by chybět ani syntéza, v níž bude mít své místo vlastní žákův výklad, popř. jeho tvůrčí řešení problému.

V literární výchově je možno aplikovat i metody běžně užívané ve Francii. Tam jsou učitelé zvyklí stavět na komunikaci ve výuce mnohem více než je tomu u nás. Práce s textem je vždy svázána

² Ležáková, 2007, s. 17

s rozhovorem nebo diskusí. Rozvíjí se tak nejen dovednost porozumění uměleckému (i jinému) textu, ale zároveň i komunikační kompetence. Vychází se z **paratextových** údajů, jejich srovnávání a následného vytváření hypotéz. Jedná se to, aby se žák seznámil s knihou ještě před tím, než ji začne skutečně číst – s obálkou, názvem, ilustracemi, předmluvou, obsahem, kapitolami atd. Po prolistování knihou si o ní žáci vytvoří hypotézy a následně o nich diskutují.

Podobně je možno využít vytváření **portrétu hrdiny** na základě indicií nalezených v knize. Následovat může tvořivé psaní, v němž žáci vytvoří vlastního hrdinu, který bude vystupovat v jimi vymyšleném příběhu.

Metoda **koktejlu** vychází z vyhledávání předem stanovených informací např. ve dvou novelách s jedním hlavním hrdinou. Každá skupina se věnuje jedné novele. Žáci nečtou text podrobně, takže si pouze vytvoří hypotézu o příběhu a načrtnou obsah. Poté hledají společné body obou novel. Cílem je napsat nový příběh, v němž se obě postavy setkají. Vedle kreativního psaní se rozvíjí i ústní projev.

Příběh v příběhu učitel na tabuli napíše několik slov, která slouží k aktivizaci žáků. Co si pod nimi představují, jak by mohla souviset s námětem a dějem ukázky. Jejich návrhy píše na tabuli. Potom společně diskutují a tvoří hypotézy. Následně si přečtou text a vyhledávají, kolikrát se v něm slova, o nichž diskutovali, objevila a v jakých souvislostech. Označují vztahy mezi postavami, hledají místopisné odkazy atd. V ukázce např. chybí určení doby, v níž se příběh odehrává. Je na žácích, aby ji ve skupinách domýšleli. Potom své výtvary představí ostatním a diskutují o nich.

Závěr

Zmíněn byl jen malý zlomek možností, jak je možno pracovat v hodinách literární výchovy, aby i při ní byly rozvíjeny komunikační dovednosti žáků. Není vhodné se na tento rozvoj soustředit pouze v hodinách jazyka a komunikace, ale je třeba k němu využít i složku literární výchovy. Je nezbytné se seznámit s osvědčenými metodami a postupy, jejichž pomocí lze docílit žádané míry komunikačních dovedností. K tomu poslouží jednak odborná literatura a příklady dobré praxe, které jsou přístupné na internetu, jednak je jim věnována pozornost při dalším vzdělávání pedagogických pracovníků. Jestliže učitelé zařadí do své práce i metody a pracovní postupy, s nimiž mají dobré zkušenosti jejich kolegové doma i v zahraničí a které budou vyhovovat i jejich žákům, mohou u svých svěřenců docílit i vyšší míru komunikačních dovedností. To by měl být cíl pro každého češtináře.

Literatura:

- (1) BÍNA, D. 2007. *Hledání nových cest v didaktice slohu a literární výchovy*. České Budějovice, PdF JČU. 978-80-7394-059-1.
- (2) KYLOUŠKOVÁ, H. 2007. *Jak využít literární text ve výuce cizího jazyka*. Brno, PdF MU. 978-80-210-4373-2.
- (3) LEŽÁKOVÁ, D. 2007. *Vyučovací techniky, metody, strategie ve slohu a v literární výchově*. In *Hledání nových cest v didaktice slohu a literární výchovy*. České Budějovice, PdF JČU. 978-80-7394-059-1.

Kontakt

Jarmila Sulovská, Mgr.

Katedra českého jazyka a literatury, Přírodovědně-humanitní a pedagogická fakulta, Technická univerzita v Liberci

Sokolská 8

460 01 Liberec

jarmila.sulovska@tul.cz

tel. kontakt: 603 174 152